

Estetiske læreprosesser i pedagogisk praksis

Elisabeth Hovde Johannesen,^{1*} Tone Cronblad Krosshus,²
Helene Illeris¹ & Lars Frers¹

¹Universitetet i Sørøst-Norge, Norge; ²Universitetet i Agder, Norge

Estetiske læreprosesser som forsknings- og undervisningsfelt

Estetiske læreprosesser er et tverrdisiplinært forskningsfelt i utvikling som befinner seg i ulike skjæringspunkt «mellan konst och konstnärliga praktiker, estetik och estetiska verksamheter och vetenskap och forskningspraktiker» (Lindstrand & Selander, 2009, s. 122). Samtidig er estetiske læreprosesser et begrep som støtter opp om en rekke konkrete praksisformer, som til daglig finner sted i barnehager, skoler, universiteter og fritidsaktiviteter. Det skjer for eksempel når barnehagebarn undersøker forskjellige typer materialer i skapende handlinger (Kusk, 2022b; Waterhouse et al., 2019), eller når barnehagelærerstudenter utvikler tvisyn gjennom arbeid med filmopplevelser (Krosshus, dette temanummeret). Det skjer når lærere i videregående skole utforsker dramarommets muligheter i relasjon til psykisk helse (Bruun & Steigum, dette temanummeret), og når læreren selv er i rolle og dermed utfordrer ideen om lærer, kunstner og student som separate måter å eksistere i verden på (Magierecka, dette temanummeret).

Begrepet estetiske læreprosesser, aktiveres også i ulike utdanningspolitiske dokumenter. Rapporten *Estetiske læringsprosesser i grunnskolelærerutdanningene. Helhetlig, integrert og forskningsbasert?* ser blant annet på hvordan begrepet behandles i både ideologiske skriv og formelle planer for grunnskolelærerutdanningen (By et al., 2020). I den norske regjeringens strategi *Skaperglede, engasjement og utforskertrang*, understreker Kunnskapsdepartementet (2019) «betydningen av estetiske læringsprosesser og praktiske arbeidsformer i alle fag» (s. 5). I tillegg står det i den overordna delen av den gjeldende norske læreplanen, at «elevene skal lære og utvikle seg gjennom sansning og tenkning, estetiske uttrykksformer og praktiske aktiviteter» (Utdanningsdirektoratet, 2017, s. 7). I Danmark inngår estetikk i *Den styrkede pædagogiske læreplan for dagtilbud*

*Korrespondanse: Elisabeth Hovde Johannesen, e-post: Elisabeth.H.Johannesen@usn.no

© 2023 Elisabeth Hovde Johannesen, Tone Cronblad Krosshus, Helene Illeris & Lars Frers. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material for any purpose, even commercially, provided the original work is properly cited and states its license.

Citation: E. H. Johannesen, T. C. Krosshus, H. Illeris & L. Frers. «Estetiske læreprosesser i pedagogisk praksis» *Journal for Research in Arts and Sports Education*, Special issue: *Estetiske læringsprosesser i pedagogisk praksis*, Vol. 7(1), 2023, pp. 1–9. <http://dx.doi.org/10.23865/jased.v7.5642>

med læreplantemaet «Kultur, æstetik, fællesskab» (Børne og Undervisningsministeriet, 2018), og i Sverige har Skolverket (2013) utgitt flere publikasjoner om estetiske læreprosesser, blant annet *Estetik, kultur och skapande i undervisningen – opplevelser, känslor och stämningar: Et diskussionsunderlag* og senest en revidert versjon av teksten *Estetiska lärprosesser* (Alexandersson & Swärd, 2022), som inngår i Lärportalen, hvor lærere kan finne moduler til å utvikle sin undervisning.

Alt dette kan skape behov innafor utdanningsinstitusjonene for praktiske eksempler og praksisforankra teoretiske drøftinger av hva estetiske læreprosesser er og kan være, og hvordan det kan gjøres. Hensikten med dette temanummeret er ikke å komme fram til en entydig definisjon på hva estetiske læreprosesser er, men å synliggjøre, artikulere, nyansere og presentere artikler som kan bidra med nye perspektiver og være med på å utvikle nye undervisningspraksiser. Vi istemmer med andre som hevder at det er viktig å holde forskningsfeltet åpent (By et al., 2020; Fink-Jensen & Nielsen, 2009; Lindstrand & Selander, 2009). Dette temanummeret er ment som et bidrag til feltet som diskuterer og definerer hva begrepet kan romme.

Begrepet estetiske læreprosesser

I de skandinaviske landa blei begrepet estetiske læreprosesser utvikla på 1990-tallet, fordi lærere og forskere ønska å synliggjøre og undersøke hva som foregikk når elever lærte gjennom kroppslige, sansebaserte og praktiske aktiviteter. Ved å utvikle teori om estetiske læringsformer, ønska man samtidig å markere at de praktiske og kunstneriske faga hadde en viktigere funksjon enn å fungere som «pause» fra de mer tungtveiende teoretiske faga. I forlengelsen av de tyske filosofene Kant (1995), Schiller (2004) og Hegel (1986), som omkring 1800 utvikla «estetikk» som en særlig erkjennelsesform, utvikla skandinaviske forskere som Løvlie (1990) og Hohn og Pedersen (1996) på 1990-tallet det estetiske som en særlig læringsform. Estetiske læreprosesser kunne stimuleres gjennom sansende og skapende aktiviteter i alle fag, hvor kunstfaga spilte en rolle som foregangsfag. Med begrepet estetiske læreprosesser forsøkte forskere å kvalifisere skapende prosesser som kollektive kommunikasjonsprosesser med samfunnsmessig relevans.

I kjølvannet av den fornya forskningsinteressen kom det fra 1990-åra en lang rekke bøker og artikler som omhandla estetiske læreprosesser. En av de første utgivelsene, var artikkelen til Løvlie (1990), «Den estetiske erfaring». Denne blei siden fulgt opp av den lille, men banebrytende danske boka *Perspektiver på æstetiske læreprosesser*, av Hohn og Pedersen (1996). Her bruker forfatterne et sosialiseringsteoretisk perspektiv, hvor læring ses som et samspill mellom eleven og det samfunnet hen er en del av. Slik trekker Hohn og Pedersen både på Deweys (1987) erfaringspedagogikk, Frankfurterskolens kritiske teori (f.eks. Habermas, 1996; Marcuse, 1979), og ikke minst på Lorenzers (1975) materialistiske sosialiseringsteori. Senere utdyper Hohn (se f.eks. Hohn, 2013, 2018) disse perspektivene ved hjelp av Langers (1942)

begrep «presentativ symbolikk». Uttrykket bruker Hohr som grunnlag for teorien om en særlig «estetisk kommunikasjon» som i sitt vesen er annerledes enn andre kommunikasjonsformer.

Fra 2000-tallet ble i estetiske læreprosesser som forskningsområde utvikla både i bredde og dybde med nye teoretiske perspektiver og med en rekke studier av hvordan prosessene kunne utvikles på forskjellige fagområder. Allerede i 2004 kom den samfunnskritiske svenske debattboka *Skolan och den radikala estetiken* (Aulin-Gråhamn et al., 2004), og i 2006 kom den første utgava av en ofte brukt dansk lærebok, *Æstetik og læring. En grundbog om æstetiske læreprocesser* (Austring & Sørensen, 2006). I 2009 kom antologiene *Estetiska lärprocesser* (Lindstrand & Selander, 2009) og *Æstetiske læreprocesser – teori og praksis* (Fink-Jensen & Nielsen, 2009), som begge inneholder kapitler om estetiske læreprosesser i forskjellige fag, fra de mer praktiske- og estetiske faga til de mer teoretiske faga. I 2013 kom den norske antologien *Kunstpædagogikk og kunnskapsutvikling* (Østern et al., 2013), og i 2014 kom den svenske essaysamlinga *Konst och lärande. Essäer om estetiska lärprocesser* (Burman, 2014). De siste skudda på stammen er antologiene *Æstetik og pædagogik* (Johansen, 2018), *De estetiska ämnenas didaktik* (von Schantz et al., 2018), og *Skaperglede, engasjement og utforskertrang* (Karlsen & Bjørnstad, 2019). Den danske antologien (Johansen, 2018) inneholder teoretiske kapitler av blant anna Hohr (2018) og Illeris (2018), samt kapitler basert på praksis. Den svenske antologien (von Schantz et al., 2018), berører aspekter som blant annet nysgjerrighet, kreativitet, oppmerksomhet og disiplin, og tar utgangspunkt i estetiske læreprosesser fra barnehagenivå til universitetsnivå. Den norske antologien (Karlsen & Bjørnstad, 2019) inneholder artikler som fordeler seg på tre kategorier: «Samarbeid, tilrettelegging og kunst i tverrfaglig undervisning», «Utforsking i møte med det ukjente» og «Danning, estetiske læreprosesser og tilbakemeldinger».

Estetiske læreprosesser i samtida

Forskningsfeltet som omhandler estetiske læreprosesser, er i dag prega av ulike ontologiske og epistemologiske forståelser. Ontologiske spørsmål handler om hva det estetiske i estetiske læreprosesser er, mens epistemologiske spørsmål handler om hvilke kunnskaper det estetiske i pedagogiske praksiser potensielt kan skape. Hver kunstform (scenekunst, dans, visuell kunst, musikk, performance, litteratur) er tradisjonelt sett bundet til særegne kunstneriske uttrykk og virkemidler, på samme måte som hvert estetiske fag (drama og teater, dans, kunst og håndverk, musikk og norsk) konstitueres og skiller seg fra hverandre gjennom disse. Der kunst og pedagogikk kan sies å representere et spenningsforhold (Johansen, 2018), legger estetiske læreprosesser til rette for et mer gjensidig, supplerende forhold. Forskningsfeltet tar utgangspunkt i premisset om at estetiske tilganger kan aktivisere læreprosesser som går langt ut over tradisjonelle faggrensar og er viktige for samfunn og demokrati (Willberg, 2019). Estetiske læreprosesser i undervisning omhandler resepsjon og produksjon, og

aktiverer affekter, følelser, sanser og kropp, samtidig som de bygger oppunder sosiale, personlige, relasjonelle, skapende, kulturelle og performative aspekter (Austring & Sørensen, 2006, 2019; Høhr 2013, 2018; Illeris, 2012, 2018; Sæbø, 2012).

I løpet av de siste 10–15 åra, har begrepets kritiske potensial beveget seg i retning av å kritisere de modernistiske forutsetninger (som igjen er forankra i opplysnings-tidas filosofi) som de gjengse forståelser av estetikkbegrepet hviler på. Det dreier seg for det første om å rokke ved forestillinga om at estetiske læreprosesser er særlig autentiske og i stand til å uttrykke «dype» lag av erfaringer og følelser, noe som blant annet utfordres av samtidskunstens og samtidsteaterets vektlegging av det konstruerte og performative (se f.eks. Aure, 2013; Aure & Bergaust 2015; Illeris, 2009, 2018; Skregelig & Knudsen, 2022; Østern et al., 2013; Østern & Knudsen, 2019). For det andre dreier det seg om å problematisere estetiske læreprosesser som antroposentriske, det vil si menneskesentrerte, til fordel for en nymaterialistisk ontologi, hvor omgivelsene ikke reduseres til ressurser for menneskelig erkjennelse og skapelse, men som likeverdige partnere i estetiske læreprosesser (se f.eks. Illeris, 2022; Illeris & Riis, under utgivelse; Kusk, 2022a; Näumann et al., 2022; Waterhouse et al., 2019).

Estetiske læreprosesser i pedagogisk praksis

I dette temanummeret blir estetiske læreprosesser først og fremst definert og utforska med utgangspunkt i forskjellige typer pedagogiske praksiser. Det dreier seg om et tverrfaglig undervisningsforløp på barnehagelærerutdanninga (Krosshus), om dramaundervisning i grunnskolelærerutdanninga (Liset & Wiik), om teaterarbeid i programfaget drama på videregående skole (Bruun & Steigum), samt performancekunst i og med naturen på grunnskolen (Illeris). Endelig skriver Magierecka seg inn i krysningfeltet mellom pedagogisk og kunstnerisk praksis når hun utforsker sin egen trippel-rolle som lærer, performancekunstner og kunstpedagog. I artiklene undersøkes forskjellige estetiske og pedagogiske praksisformer ved hjelp av ulike filosofiske, pedagogiske og kunstteoretiske begreper. I artiklene til Krosshus og Illeris utvikles nye didaktiske begreper som «tvisyn» og «økologisk oppmerksomhet» i relasjon til estetiske læreprosesser, og i Magiereckas artikkel utvikles en ny lærerforståelse med utgangspunkt i kunstnerisk praksis. På samme måte som kunstteorien ofte springer ut av nye kunstpraksiser, og pedagogisk teori ut av nye pedagogiske praksiser, utvikles teorier om estetiske læreprosesser fra praksiser.

Innholdet i dette temanummeret

Vår invitasjon til temanummeret om estetiske læreprosesser i pedagogiske praksiser, resulterte i at vi mottok elleve artikkelutkast. Fem av disse utgjør dette nummeret. Artiklene representerer en bredde med tanke på fokusområder, undervisningspraksiser, teorier og metoder. Samtidig skulle vi gjerne sett at temanummeret representerte en større bredde med tanke på fagområder. Artikkelforfatterne har bakgrunn i

kunst og håndverk og drama og teater. De pedagogiske praksisene artikkelene viser til kan likevel defineres som tverrfaglige, de peker ut over sine faggrenser og griper på den måten potensialet som ligger i arbeidet med det estetiske.

I temanummeret ser vi koplinger mellom flere av artikkelene. Artikkelen til Ellen Foyen Bruun og Jorid Bakken Steigum og Marte Liset og Miriam Wiik, følger begge undervisning i drama over lengre tid og undersøker hvordan estetiske læreprosesser erfares av de som skaper eller gjennomgår disse prosessene. Bruun og Steigum sin artikkel «Pushe eller puse – perspektiver på dramarommets paradoks», problematiserer forholdet mellom undervisning i drama og psykisk helse på videregående skole ved å synliggjøre motsetningsforhold som undervisning i drama kan romme. Et viktig funn er at estetiske læreprosesser i dramarommet preges av både frihet og tvang, lek og alvor, og at det av elevene oppfattes som både lett og vanskelig, på samme tid. Dette er hva artikkelforfatterne kaller for «dramarommets paradoks». Et slikt paradoks over motvekt til en del forskning og utdanningspolitiske dokumenter som nokså ensidig omtaler estetiske læreprosesser i positive ordelag. Bruun og Steigums artikkel bidrar med en viktig nyansering, ved at også de «negative» sidene ved de estetiske læreprosessene synliggjøres.

Liset og Wiik presenterer i sin artikkel «Dramafaglige estetiske læreprosesser for fremtidens klasseledere – en studie av lærerstudenters erfaringer med dramaundervisning i utdanningen», en studie hvor de har fulgt lærerskolestudenter fra 1.–5. årstrinn ved UiT Norges arktiske universitet, hvor dramafaglige estetiske læreprosesser har vært integrert i ulike fag i utdanningsløpet. Gjennom systematiske analyser av studentenes egne refleksjoner, svarer de på følgende problemstilling: Hvilke aspekter ved dramafaglige estetiske læreprosesser mener grunnskolelærerstudentene er relevante for dem som framtidige klasseledere? Deres funn oppsummerer fire områder hvor de dramafaglige estetiske arbeidsformene har bidratt i særlig grad. Kunnskapen som artikkelen bidrar med viser at estetiske læreprosesser hvor kropp, sanser, følelser og fiksjonserfaringer vektlegges, har stor betydning for studentenes utvikling av dyp, relasjonell kunnskap om klasseledelse.

I Helene Illeris' artikkel «At sanse med kunst og natur. Æstetiske læreprosesser i Antropocæn», undersøker hun hvordan estetiske læreprosesser kan bidra til å utvikle elevens økologiske oppmerksomhet i en antropocæn virkelighet. Dette gjør hun med utgangspunkt i en resepsjonsorientert tilgang til estetiske læreprosesser der sansing og utforskning i naturen tillegges mer vekt enn kunstfagets tradisjonelle orientering mot produksjon av gjenstander, forestillinger med videre. Resonnementet prøver hun ut på en casestudie av sjetten klassinger som deltar på Voks skoV, en ukes performance-workshop i naturen. Illeris' artikkel er tverrfaglig i sitt vesen da den nokså sømløst kombinerer naturfag, kunstfag og pedagogikk. Hennes prosjekt viser hvordan undervisningspraksiser som vektlegger det relasjonelle, kroppslige og sanselige, er vesentlig for å oppøve bevissthet om forholdet mennesket – natur, i det antropocene.

Tone Cronblad Krosshus og Joanna Magierecka utforsker estetiske læreprosesser i en profesjonskontekst. Krosshus' artikkel «Kunst som kunnskapsåpner:

Om tvisyn som didaktisk begrep, mellommenneskelige fenomen og estetiske læreprosesser i barnehagelærerutdanningen», omhandler undervisning i høyere utdanning. Hun utforsker A.O. Vinjes begrep «tvisyn» og hvordan begrepet kan ses som et didaktisk prinsipp i lærerutdanningene, hvor kunnskap om mellommenneskelige fenomen tillegges vekt. Tvisyn-begrepet anvendes på et konkret undervisningsforløp for å eksemplifisere hvordan begrepet kan forstås og anvendes på ulike nivåer: som en kvalitet ved undervisningsaktiviteter hvor det estetiske tillegges vekt, og som en kvalitet man etterstreber å oppøve hos kommende lærere. Hennes bidrag kan, til tross for at det springer ut fra et konkret undervisningsforløp, forstås mer filosofisk, da det peker på de estetiske læreprosessenes iboende potensial til å utvikle sammensatt kunnskap.

I Magiereckas artikkel «At være i rolle/at være sig selv/at være ekko af de andre – kunstpædagogen som udøvende og skabende samtidskunstner i performative æstetiske læreprosesser», er oppmerksomheten retta mot rollen som underviser. Prosjektet springer ut fra hennes egne erfaringer som kunstner og lærer. Ved å undersøke forholdet mellom hennes kunstfaglige arbeid som performancekunstner og kunstpedagogiske arbeid i lærerutdanninga, utvikler hun nye måter å forstå lærerrollen på. Ut fra en samtidskunstnerisk kontekst bruker hun blant annet flerfiksjonalitet og positiv desorientering som vesentlige komponenter. Magierecka utfordrer rollebegrepet slik det er forstått i både pedagogisk og dramapedagogisk sammenheng, og utvikler en alternativ forståelse av lærerprofesjon.

Om gjesteredaktørene

Elisabeth Hovde Johannesen er førstelektor i norsk ved Institutt for språk og litteratur ved Universitetet i Sørøst-Norge (USN). Johannesen underviser og veileder studenter på barnehage- og grunnskolelærerutdanning på bachelor- og masternivå. Johannesen er leder for forskningsgruppa *Estetiske læreprosesser* (ForEst) sammen med Tone Cronblad Krosshus. Hennes forskningsinteresser er litteratur – særlig bildebøker, kunst og estetikk, etikk og resepsjon. <https://www.usn.no/om-usn/kontakt-oss/ansatte/elisabeth-hovde-johannesen>

Tone Cronblad Krosshus er førstelektor i drama og teater ved Institutt for estetiske fag ved Universitetet i Sørøst-Norge (USN). Krosshus underviser i drama, teater og estetiske læreprosesser i barnehage- og grunnskolelærerutdanninga. Hun leder forskergruppa *Estetiske læreprosesser* (ForEst) sammen med Elisabeth Hovde Johannesen. Hennes forskningsinteresser er anvendt teater, estetiske læreprosesser og demokratisk danning. <https://www.usn.no/om-usn/kontakt-oss/ansatte/tone-cronblad-krosshus>

Helene Illeris er ph.d. og professor i kunstfagdidaktikk på Fakultet for kunstfag ved Universitetet i Agder (UiA). Helene underviser og veileder på masternivå i kunstfag og på ph.d.-spesialiseringen *Kunst i kontekst* (KiK). Sammen med Tony Valberg

leder hun forskningsgruppa *Kunst og sosiale relasjoner*. Hennes forskningsinteresser er kunst- og bildepedagogikk med fokus på samtidskunst, estetiske læreprosesser og bærekraft. <https://www.uia.no/kk/profil/heleneil>

Lars Frers er professor ved Institutt for kultur, religion og samfunnsfag ved Universitetet i Sørøst-Norge. Lars er utvalgsleder for universitetets ph.d.-program i kulturstudier. Han underviser i vitenskapsteori, forskningsetikk og kvalitative metoder, med særlig vekt på multimodale metoder. Forskningsinteresser: kropp og materialitet, sosial kontroll, forskningsetikk, «failure» i forskning og profesjonell praksis. For mer info se: <https://www.usn.no/om-usn/kontakt-oss/ansatte/lars-frers>

Trine Solstad er ph.d. og dosent i norskdidaktikk på Institutt for språk og litteratur ved Universitetet i Sørøst-Norge. Hun underviser og veileder studenter i barnehagelærer- og grunnskolelærerutdanning på bachelor- og masternivå. Hun er særlig interessert i barns møter med litteratur og har jobbet med utviklingsarbeider i flere Vestfold-kommuner om estetiske, multimodale lesepraksiser i barnehagene. Hun har skrevet flere fagbøker om litteraturarbeid i barnehagen. Solstad er medlem av forskergruppa *Estetiske læreprosesser* (ForEst) ved USN. <https://www.usn.no/om-usn/kontakt-oss/ansatte/trine-solstad>

Referanser

- Alexanderson, U. & Swärd, A.-K. (2022). *Estetiska lärprocesser*. Skolverket.
- Aulin-Gråhamn, L., Persson, M. & Thavenius, J. (2004). *Skolan och den radikala estetiken*. Studentlitteratur.
- Aure, V. (2013). Didaktikk – i spennet mellom klassisk formidling og performativ praksis. *InFormation. Nordic journal of art and research*, 2(1), 1–24. <http://dx.doi.org/10.7577/information.v2i1.611>
- Aure, V. & Bergaust, K. (Red.). (2015). *Estetik og samfunn. Tekster mellom samtidskunst og kunstdidaktikk*. Fagbokforlaget.
- Austring, B. D. & Sørensen, M. C. (2006). *Æstetik og læring: Grundbog om æstetiske læreprosesser*. Hans Reitzels Forlag.
- Austring, B. D. & Sørensen, M. C. (2019). Æstetiske læreprosesser i skolen. I K. H. Karlsen & G. B. Bjørnstad (Red.), *Skaperglede, engasjement og utforskertrang: Nye perspektiver på estetiske og tverrfaglige undervisningsmetoder som redskap i pedagogisk virksomhet* (s. 259–280). Universitetsforlaget.
- Burman, A. (Red.). (2014). *Konst och lärande: Essäer om estetiska lärprocesser*. Södertörns högskola. <https://sh.diva-portal.org/smash/get/diva2:718031/FULLTEXT01.pdf>
- By, I.-Å., Holte, A., Lie, C., Sandven, J., Vestad, I. L. & Birkeland, I. M. (2020). *Estetiske læringsprosesser i grunnskolelærerutdanningene: Helhetlig, integrert og forskningsbasert?* (Rapport til Kunnskapsdepartementet). <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/estetiske-laringsprosesser-i-grunnskolelærerutdanningene/id2722136/>
- Børne og Undervisningsministeriet. (2018). *Den styrkede pædagogiske læreplan*. <https://www.uvm.dk/dagtilbud/paedagogiske-redskaber-og-rammer/den-styrkede-paedagogiske-laereplan>
- Dewey, J. (1987). Art as experience. I J. A. Boydston (Red.), *The later works of John Dewey, 1925–1953* (bd. 10). Southern Illinois University Press. (Opprinnelig utgitt 1934)
- Fink-Jensen, K. & Nielsen, A. M. (Red.). (2009). *Æstetiske læreprosesser: I teori og praksis*. Billesø & Baltzer.
- Habermas, J. (1996). *Teorien om den kommunikative handlen*. Aalborg Universitetsforlag.
- Hegel, G. W. F. (1986). *Imledning til estetikken* (S. Mathisen, Overs.). Aschehoug. (Opprinnelig utgitt 1835)
- Hohr, H. (2013). Den estetiske erkjennelsen. I A.-L. Østern, G. Stavik-Karlsen & E. Angelo (Red.), *Kunstpædagogikk og kunnskapsutvikling* (s. 219–233). Universitetsforlaget.

- Hohr, H. (2018). Kunst og æstetisk oppdragelse. I M. B. Johansen (Red.), *Æstetik og pædagogik* (s. 59–76). Akademisk Forlag.
- Hohr, H. & Pedersen, K. (1996). *Perspektiver på æstetiske læreprosesser*. Dansk lærerforening.
- Illeris, H. (2009). Æstetiske læreprosesser som performative handlinger: Overvejelser over subjektivitet, identitet og form. *Cursiv*, 4, 115–130. https://www.dpu.dk/fileadmin/www.dpu.dk/omdpu/institutfordidaktik/cursivskriftserie/20094/om-dpu_institutter_institut-for-didaktik_cursiv_20091105114254_cursiv-4.pdf
- Illeris, H. (2012). Aesthetic learning processes for the 21st century: Epistemology, didactics, performance. *Journal of the International Society for Teacher Education. A Challenged teacher Education – Facts, Feelings, Formation*, 16(1), 10–19. https://isfte.org/wp-content/uploads/2015/07/JISTE_16.1_2012.pdf
- Illeris, H. (2018). «The poetic self is not a fiction»– undersøgelser af æstetisk erfaring i kollektive læreprosesser med samtidskunst. I M. B. Johansen (Red.), *Æstetik og pædagogik* (s. 143–163). Akademisk Forlag.
- Illeris, H. (2022). Lying on the ground. Aesthetic learning processes in the Anthropocene. I M. Paulsen, J. Jagodzinski & S. M. Hawke (Red.), *Pedagogy for the Anthropocene. Re-wilding education for a new earth* (s. 175–193). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-90980-2_9
- Illeris, H. & Riis, K. (under utgivelse). Teaching, learning, tuning. Towards ecocentric aesthetic learning processes in craft education. I B. C. Fredriksen & P. I. Haugeland (Red.), *Crafting a relationship with nature through creative practice*. Universitetsforlaget.
- Johansen, M. B. (Red.). (2018). *Æstetik og pædagogik*. Akademisk Forlag.
- Kant, I. (1995). *Kritikk av dommekraften* (E. Hammer, Overs.). Pax Palimpsest. (Opprinnelig utgitt 1790)
- Karlsen, K. H. & Bjørnstad, G. B. (Red.). (2019). *Skaperglede, engasjement og utforskertrang: Nye perspektiver på estetiske og tverrfaglige undervisningsmetoder som redskap i pedagogisk virksomhet*. Universitetsforlaget.
- Kunnskapsdepartementet. (2019). *Skaperglede, engasjement og utforskertrang. Praktisk og estetisk innhold i barnehage, skole og lærerutdanning [Strategi]*. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/skaperglede-engasjement-og-utforskertrang/id2665820/>
- Kusk, H. (2022a). En vårfleuarve skaber med det, der er omkring den: En økocentrisk tilgang til æstetiske prosesser i barnehaver og vuggestuer. *DRAMA: Nordisk dramapedagogisk tidsskrift*, 59(2), 6–15. <https://doi.org/10.18261/drama.59.2.3>
- Kusk, H. (2022b). Skabende fællesskaber omkring materialer. I L. G. Hammershøj (Red.), *Legekunst. Leg, dannelse, kunst og kultur i dagtilbud* (s. 199–218). Samfundslitteratur.
- Langer, S. K. (1942). *Philosophy in a new key: A study in the symbolism of reason, rite, and art*. New American Library.
- Lindstrand, F. & Selander, S. (2009) *Eстетiska lärprocesser: Upplevelser, praktiker och kunskapsformer*. Studentlitteratur.
- Lorenzer, A. (1975). *Materialistisk socialisationsteori*. Rhodos.
- Løvlie, L. (1990). Den estetiske erfaring. *Nordisk Pedagogikk*, 10(1), 1–18.
- Marcuse, H. (1979). *Den æstetiske dimension*. Gyldendal.
- Näumann, R., Riis, K. & Illeris, H. (Red.). (2022). *Bærekraftdidaktikk i kunst og håndverk. Gjenbruke. Opvinne. Skape*. Cappelen Damm Akademisk.
- von Schantz, U. Thorgersen, K. & Lidén, A. (Red.). (2018). *De estetiske ämnenas didaktik. Utmaningar, processer och protester*. Stockholm University Press. <https://doi.org/10.16993/bap>
- Schiller, F. (2004). *Om menneskets estetiske oppdragelse i en rekke brev* (S. Dahl, Overs.). Solum. (Opprinnelig utgitt 1795)
- Skolverket. (2013). *Eстетik, kultur och skapande i undervisningen – upplevelser, känslor och stämningar: Et diskussionsunderlag*. <https://www.skolverket.se/publikationsserier/ovrigt-material/2013/estetik-kultur-och-skapande-i-undervisningen---upplevelser-kanslor-och-stamningar>
- Skregelig, L. & Knudsen K. H. (Red.). (2022). *Kunstens betydning? Utvidede perspektiver på kunst og barn og unge*. Cappelen Damm Akademisk.
- Sæbo, A. B. (2012). Dramapedagogikk – studium av drama og estetiske læreprosesser i klasseromsforskning. I R. G. Gjørum & B. Rasmussen (Red.), *Forestilling, framføring, forskning: metodologi i anvendt teaterforskning*. Akademiika.
- Utdanningsdirektoratet. (2017). *Overordnet del – verdier og prinsipper for Grunnopplæringen*. Fastsatt som forskrift ved kongelig resolusjon. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/>

- Waterhouse, A.-H. L., Søyland, L. & Carlsen, K. (2019). Eksperimentelle utforskinger av materialer og materialitet i transmaterielle landskaper. *FormAkademisk*, 12(1), 1–21. <https://doi.org/10.7577/formakademisk.2648>
- Willbergh, I. (2019). «Som om» -opplevelser: Viktig for demokratiet. I K. H. Carlsen & G. B. Bjørnstad (Red.), *Skaperglede, engasjement og utforskertrang. Nye estetiske og tverrfaglige undervisningsmetoder som redskap i pedagogisk virksomhet* (s. 225–239). Universitetsforlaget.
- Østern, A.-L. & Knudsen, K. N. (Red.). (2019). *Performative approaches in arts education. Artful teaching, learning and research*. Routledge.
- Østern, A.-L., Stavik-Karlsen, G. & Angelo, E. (Red.). (2013). *Kunstpedagogikk og kunnskapsutvikling*. Universitetsforlaget.